

EN SMÄLL I HUVUDET –
DONALD DAVIDSON OCH DEN BOKSTAVLIGA METAFORTEORIN

Nike Snijders (841017-XXXX)

Handledare: Anna-Sofia Maurin

FTE 603

Innehållsförteckning

1	Inledning	3
2	Davidsons teori	5
	2.1 Metaforer, liknelser och tvetydigheter	7
3	Den falska metaforen	11
4	Likhetsproblemet	13
5	Döda metaforer	16
	5.1 Slumrande metaforer	17
	5.2 Problemet för den bokstavliga teorin	18
	5.3 Problemet för meningsteorin	21
6	Sammanfattning och slutkommentarer	22
7	Litteratur	27

1. Inledning

Metaforen har genom historien fångat filosofer, och redan på Aristoteles tid fördes en diskussion kring metaforens plats i språket och vad metaforer kan tänkas betyda. Innan man börjar undersöka detta bör man nog först och främst stanna till och fråga sig vad en metafor egentligen *är*. Det finns ett otal metaforer och variationerna är oändliga, men i regel består en metafor av ett eller flera objekt i ljuset av attribut hos ett annat objekt. Metaforarbete sätter således två entiteter i en relation till varandra, en relation som oftast anses baserad på någon typ av likhet. Ett klassiskt exempel är Shakespeares berömda scenmetafor ur *As you like it* – ”All the world’s a stage / And all the men and women merely players / They have their exits and their entrances”. Här beskrivs världen med hjälp av teaterscenen och dess skådespelare, och det sätt på vilket skådespelare rör sig över scenen som människor befolkar världen.

Det klassiska sättet att betrakta en metafor på är som ett uttryck som dels har en gängse mening i och med de ord som ingår i metaforen, och därtill en bildlig sådan, en så kallad metaforisk mening, som aktiveras då en samling ord används ”metaforisk”. En ”metaforisk” mening är en mening som avviker från den bokstavliga meningen, och kan vara mer eller mindre associativ. Vissa metaforiska meningar har blivit så allmänt vedertagna (mer om detta senare) att de för de allra flesta är uppenbara förutsatt viss kännedom om det aktuella språket, medan andra kan te sig ytterst långsökta. Det är svårt att sätta fingret på vad det egentligen innebär att använda ett uttryck metaforiskt, och man hamnar lätt i cirkelresonemang, men jag kommer här att avse situationer då ord används för att peka ut otippad likhet mellan entiteter, och där denna specifika användning anses väcka en bildlig extramening till liv. En definition som, och det är jag medveten om, förutsätter en viss intuitiv känsla för vad ”metaforiskhet” är.

Metaforisk mening

Uttryck (”a är b”) + Användning → Bokstavlig mening

Ett annat sätt på vilket man kan betrakta metaforen är det som företräds av bland andra Donald Davidson, och som brukar få stå som kontrast till det klassiska synsättet. Anhängare av en davidsonsk metaforteori, eller som jag oftast i denna uppsats kommer att referera till – en bokstavlig metaforteori, har en syn på metaforer som i mångt och mycket är motsatsen till den ovan beskrivna. Enligt den bokstavliga metaforteorin

existerar endast bokstavlig mening, och vad ”metaforisk” användning gör är inte att plocka fram någon extramening, endast belysa en aspekt av ordens gängse innebörder som klargör en oväntad likhet mellan ett par eller flera entiteter.

Uttryck (”a är b”) + Användning → Bokstavlig mening

Aristoteles hävdade inledningsvis att metaforen hade en ornamentalfunktion, för att sedan utveckla det till att metaforen berikar språket genom att låta meningen hos ett uttryck belysa ett annat¹. Använd på ett regelrätt sätt kan metaforen bringa klarhet, menade Aristoteles, men vill det sig illa kan effekten istället bli den motsatta: att en talare fördunklar sitt uttalande genom att slunga för många ord på någon som redan förstår.²

Aristoteles företrädde en syn på metaforen som en släkting till liknelsen, vilket är ett sätt att betrakta metaforen på. Davidson är delvis inne på samma linje, men förnekar som sagt bestämt förekomsten av en metaforisk mening, vilket leder till att han i mångt och mycket går emot den traditionella synen på metaforer. Traditionellt sett har ju metaforen ansetts vara ett stilistiskt grepp som fungerar tack vare sina bildliga aspekter; exempel på bildliga aspekter kan vara associationer till det begrepp som åsyftas. Metaforen ”ålderns höst” som ett sätt att beskriva ålderdomen färgas av bilder av hösten – vindpinade träd, skrupna löv och så vidare. Skalar vi bort associationerna har vi kvar hösten som en årstid som infaller mot slutet av året, liksom ålderdomen infaller i slutet av livet. Något som i sin tur kan leda till nya associationer, vilket är något som en bokstavlig metafor-teori måste försöka handskas med.

Väljer man att se metaforen som helt och hållet bokstavlig, vilket Donald Davidson gör, uppkommer frågan varför ett enkelt budskap kräver en så avancerad konstruktion, om det som avses inte är mer än vad talaren eller författaren faktiskt med enkla ord uttrycker. Jag har för avsikt att i denna uppsats undersöka teorin för metaforer såsom bärare av bokstavlig mening, och ta upp ett antal områden där en teori såsom den företrädd av Donald Davidson i ”Metaforers mening”³, stöter på problem, såsom falska metaforer och slumrande respektive döda metaforer. I min genomgång kommer jag att säga något om hur en försvarare av den bokstavliga teorin kan tänkas handskas med dessa problem, och jag kommer att argumentera för att teorin i vissa avseenden är

¹ Poetiken 21

² Retoriken 3

³ 1978

bristfällig, bland annat i sitt sätt att behandla den falska metaforen, men att den i andra avseenden klarar sig bättre, som i fallet med döda metaforer.

Metaforer existerar i en rad olika skepnader, och används i en mängd olika situationer, vilket gör metaforen till ett aningen udda inslag i det vardagliga språket. Kan vi överhuvudtaget betrakta metaforen som en språklig entitet vilken som helst, givet att den tenderar att vara både falsk, framstå som tvetydig och på samma gång gör anspråk på att förmedla information? Om vi så väljer att se metaforen som bokstavlig, är det då inte risk att något av dess slagkraft förtas? Nej, skulle Davidson svara, metaforen är värdefull just i sin avsaknad av dold mening, men problemet kvarstår – är metaforer som vi känner dem endast konstruktioner av meningsbärande ord i sin allra vanligaste form, eller bör/tvingas vi, givet de metaforer vi känner och använder, döda såväl som levande, erkänna ytterligare en dimension, en så kallat bildlig sådan? Efter min undersökning av den bokstavliga teorins styrkor och brister har jag funnit att det finns fog för båda synsätten, och att den bokstavliga teorin sin tvetydighet till trots ger en funktionsduglig förklaring av fenomenet metaforer.

2. Davidsons teori

Donald Davidson behandlar metaforen i sin uppsats ”Metaforers mening”, och antar där positionen att

det finns inte något sådant som en ”metaforisk” mening (i termer av en för metaforen särskild mening⁴ utöver de ingående beståndsdelarnas (*ordens*) bokstavliga betydelse)

och

metaforen tillhör användningens område

och

det finns inte någon absolut och given metod för att tolka en metafor

⁴ Det råder bland filosofer delade meningar om vad metaforisk mening egentligen innebär, men de nuddar alla vid en och samma svårdefinierade aning om en utomliggande, icke bokstavlig mening. Grice och Searle tolkar detta som en form av talarmening, medan Black talar om en kognitiv mening eller signifikans som inte kan förklaras bokstavligt då innehållet inte kan uttryckas i vanlig propositionell form.

men

metaforen följer ändå vissa språkliga regler för ”gängse innebörd” hos ord

Davidson jämför tolkningen av metaforer med drömydning⁵, och menar att liksom det krävs ett samspel mellan den drömmande och den vakne uttolkaren så krävs vid tolkning av metaforer ett samspel mellan uttalare och åhörare, ett kreativt samspel som inte är styrt av några givna regler. Dessutom, tillägger han, gäller detta för *bela* språket. Kanske kan man häri skönja ett motiv hos Davidson för att omfatta en bokstavlig syn på metaforen, som gör den jämförbar och jämbördig med resten av språket? Mycket av Davidsons argumentation går ut på att ifrågasätta bildlig mening hos metaforer genom att peka på att övriga språket inte anses ha någon sådan, och att givet att vi antar att användandet av ord styr hur vi uppfattar dem så behövs ingen metaforisk mening för att förklara vare sig kraften hos metaforer, eller någon annan språklig entitet.

Ur bristen på regelverk för metaforisk tolkning följer dessutom att det inte finns några misslyckade metaforer, om än smaklösa och klumpiga sådana. Vad metaforen helt enkelt gör är att den uppmärksammar oss på en likhet som kanske inte är alldeles uppenbar, såsom den mellan medvetandet och en teaterscen, som återkommer såväl hos Shakespeare som hos den filosofiska metaforen ”cartesiansk teater”.

Om man anser att det finns något sådant som metaforisk mening och att denna ligger utanför det bokstavliga och direkta i språket, och ändå hävdar att vi kan *förstå* en metafor, så tycks man förutsätta att en metafor kan dechiffreras, och budskapet vaskas fram i klartext. Davidson motsätter sig tanken på att metaforer går att omformulera, inte för att ”de säger något som är alltför nytt för att kunna uttryckas bokstavligt”⁶, utan på grund av att det helt enkelt inte finns något att formulera om – en metafor uttrycker precis vad den är ämnad att uttrycka.

I sin kritik av tidigare filosofiska arbeten⁷ om metaforer vidhåller Davidson att han tror att metaforen behåller sin kraft och udd även om man berövar den en ytterligare mening utöver den ordagranna, eftersom han menar att en metafor i verkligheten *inte säger någonting utöver det ordagranna*. Han försvarar dessutom metaforen i förhållande till de som vill reducera den till ett stilistiskt grepp som hör hemma i den underhållande

⁵ Davidson, s 192

⁶ Davidson, s 193

⁷ Davidson, s 192

litteraturen, och påstår istället att metaforen lämpar sig utmärkt för en rad olika användningsområden. Han ser inga problem med att använda metaforen inom som han säger, ”vetenskap, filosofi och juridik”⁸, så länge man inser att det som uttrycks har med användningen av orden att göra, inte med orden själva. Ord har ingen inneboende egenskap som gör dem lämpade för metaforiskt bruk, utan det handlar helt och hållet om den situation i vilken orden används, av vem och vem orden är ämnade för.

Oavsett vilken syn man har på metaforer så spelar användningen av dessa metaforer stor roll. Vad Davidson gör är att han betonar användningens betydelse ytterligare, och låter den effekt som framkallas av *bruket* av metaforen ersätta den effekt som traditionellt tillskrivits den metaforiska meningen. Det är således:

orden och deras innebörder i kombination med en viss form av användning (med användning avses här allt ifrån kombinationer av ord till situationen de används i) som ger resultat i form av att åhöraren eller läsaren uppmärksammar en likhet,

inte

orden plus en för denna ordkombination särskild metaforisk mening, som gör att åhöraren/läsaren gör en koppling mellan två entiteter.

2.1 Metaforer, liknelser och tvetydigheter

Då Davidson redogör för metaforens påstådda släktskap med liknelsen och tvetydigheten drar han slutsatsen att det finns ett sådant släktskap, men - dessa tre språkliga entiteter är ändå på intet sätt att likställas med varandra. Metaforen och liknelsen har traditionellt sett ansetts ligga mycket nära varandra, mycket på grund av deras strukturella likheter: ”*x är...*” respektive ”*x är som...*” Metaforer och tvetydigheter i sin tur kan anses ha det gemensamt att de till synes säger en sak och menar en annan, även om en försvarare av en bokstavlig metafor-teori skulle förkasta detta påstående i sin helhet⁹. Tvetydigheter, det vill säga ord eller uttryck med två allmänt vedertagna innebörder, har två ”bokstavliga” meningar där den ena hägrar över den andra. En tvetydighet kan utgöra ett stilistiskt grepp, och gör det exempelvis i titeln på Anita

⁸ Davidson, s 193

⁹ Se Davidson s 193: [metaforen säger] ”ingenting utöver sin bokstavliga mening”.

Jekanders bok ”Det gick en propp”, som handlar om att drabbas av stroke. Författaren till eller uttalar av en tvetydighet låter medvetet eller omedvetet läsaren förvillas av ordens dubbla budskap. Metaforen fungerar inte riktigt på samma vis; genom att ett ord på flera sätt kan nyansera ett sammanhang, utan genom att likna två givna ting med varandra.

Vad gäller liknelser så erkänner Davidson villigt att man kan dra en parallell till metaforen, och uttrycker hur en liknelse kan *peka ut* en likhet som metaforen endast *antyder*, men för den sakens skull bör man inte försöka reducera metaforen till en form av liknelse. Att metaforens särskilda, ”metaforiska” mening (”Han är en gris”) i själva verket skulle vara identisk med motsvarande liknelses bokstavliga mening (”Han är som en gris”) förkastar han, då han menar att man härigenom förringar metaforens verkan. Att reducera metaforen till ett uttryck för en liknelses bokstavliga mening gör den alltför uppenbar och lättillgänglig, och leder till trivialiteter – att allt kan betraktas vara, ja, som allt annat. Förhåller det sig så med metaforen är omskrivningar oproblematiske för vem som helst, och metaforen görs överflödig i och med att det man vill säga kan uttryckas på ett annat sätt. Här måste man komma ihåg att Davidson ansåg metaforen som varandes icke-omformulerbar och i förlängningen nödvändig för att uttrycka vissa saker. För Davidson är metaforen i någon mån outhärlig, och inte så mycket en stilistisk tillsats i språket. Det faktum att det finns metaforer utöver liknelser tycks för Davidson vara nog för att anta att de två är skilda från varandra, om man dessutom ser till de väsentliga skillnader som faktiskt finns, såsom att liknelser i regel är sanna medan metaforer i regel är falska.¹⁰

På en punkt vill dock Davidson jämföra liknelsen med metaforen, och det är gällande ordens bokstavliga mening. Ingen ifrågasätter vad orden i den banala liknelsen ”Julia är som en nyutsprungna ros” betyder, alla kan tänka sig en kvinna vid namn Julia och alla vet hur en nyutsprungna ros ter sig. Lika lite som man börjar rota i liknelsens beståndsdelar bör man göra detsamma när det handlar om metaforens.¹¹ Ord i metaforen måste, menar Davidson, göra med sin bokstavliga mening vad de gör i liknelsen, eller vilken annan språklig konstruktion som helst. Målet med metaforen är liksom med liknelsen att belysa likheter och få oss att göra jämförelser. Skillnaden ligger i metaforens förmåga att få oss att se kopplingar och likheter vi annars antagligen inte hade uppmärksammat.

¹⁰ Davidson, s 203

¹¹ Davidson, s 202

Som ovan konstaterats ligger en fundamental skillnad mellan liknelse och metafor i sanningshalten hos propositionerna. En liknelse är i regel sann för att vara användbar, skulle Julia i exemplet ovan inte uppvisa några som helst likheter med en ros skulle det antagligen vara fråga om ironi och ingenting annat. En metafor å sin sida tenderar att vara falsk. Samma tanke kan emellertid uttryckas genom å ena sidan en liknelse och å andra sidan en metafor. Davidson ger exemplet ”Vi säger att herr S är som ett svin eftersom vi vet att han inte är ett”¹². Man skulle kunna uttrycka det genom att säga ”Herr S är ett svin”, och använda en ”falsk” (då herr S är en människa och ingen gris) metafor, och i båda fallen pekar man på verkliga grisaktiga egenskaper hos herr S. Att metaforen pekar på uppenbara osanningar ger ytterligare belegg för uppsatsens tes menar Davidson, då en koppling görs direkt av åhöraren eller läsaren, och att dess mening är given – den bokstavliga. Det finns helt enkelt inte fog för omskrivningar eller dolda budskap, poängen ligger endast i hur orden ifråga används.

Vidare argumenterar Davidson emot de filosofer som hävdar att metaforen har en särskild metaforisk mening, genom att fråga sig varför i så fall detta dolda innehåll är så svårt att framlägga.¹³ Att en metafor i regel inte går att skriva om på ett tillfredsställande sätt pekar enligt Davidson på att det inte finns någonting att skriva om, lika lite som det finns någonting att framlägga. Å andra sidan skulle en förespråkare av en teori för metaforisk mening kunna peka på samma omskrivningsproblematik och hävda att den beror på den för metaforen specifika undermeningen, som helt enkelt inte låter sig överföras. På liknande vis kan man liksom Black¹⁴ hävda att metaforisk mening till sin natur inte låter sig framläggas och förklaras i ordinära termer. Andra försvarare av metaforisk mening, såsom William Grey¹⁵ och Jerrold Levinson¹⁶, har å andra sidan hävdar det motsatta – att en metafor *kan* omformuleras, med visst stilistiskt spill (Levinson), men tvivelsutan med det kognitiva innehållet i behåll.

Gällande den påstådda särskilda meningen hos metaforen så påpekar Davidson det lustiga i att andra språkliga grepp går fria från dylika tillskrivelser – ingen påtvingar en liknelse eller en enkel fråga ett sådant innehåll, utan nöjer sig med dess beståndsdelars respektive gängse mening. Ett av uppsatsens mer talande exempel är det som rör T. S. Eliots dikt ”Flodhästen”¹⁷:

¹² Davidson, s 203

¹³ Davidson, s 206

¹⁴ *Metaphor*, 1962

¹⁵ *Metaphor and Meaning*, Minerva, volym 4, november 2000

¹⁶ *Who's Afraid of a Paraphrase?*, Theoria, volym 67, 2001

¹⁷ Från *Selected poems*

The broad-backed hippopotamus
Rests on his belly in the mud;
Although he seems so firm to us
He is merely flesh and blood.

Flesh and blood is weak and frail,
Susceptible to nervous shock;
While the True Church can never fail
For it is based upon a rock.

The hippo's feeble steps may err
In compassing material ends,
While the True Church need never stir
To gather in its dividends.

The 'potamus can never reach
The mango on the mango-tree;
But fruits of pomegranate and peach
Refresh the Church from over sea.

Här rör det sig varken om liknelser eller om metaforer, men texten antyder en hel del, och lyckas säga precis det som liknelser och metaforer vanligen gör, utan att det för den sakens skull gömmer sig dolda meningar i diktens ord. Davidson motsätter sig också att man liksom Owen Barfield¹⁸ påstår att metaforen ”säger en sak och menar något annat”. En metafor betyder inte vad den gör, menar Davidson, lika lite som ett skämt, ”en tavla eller en smäll i huvudet”¹⁹. Således är det användandet som gör metaforen, medan orden bara är verktyg, verktyg som är de samma när de används i en metafor som när de används i en fråga eller vilken annan språklig konstruktion som helst.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att metaforen enligt en bokstavlig teori för metaforer har en bokstavlig mening som inte skiljer sig från de hos andra språkliga entiteter. Vidare saknar metaforen en så kallad metaforisk mening, och fungerar precis som andra uttrycksformer i och med sitt bokstavliga innehåll och inget utanpåliggande

¹⁸ Davidson citerar Barfields verk ”Poetic Diction and Legal Fiction”

¹⁹ Davidson, s 208

sådant. Vad som får metaforen att fungera på ett sätt som kan få oss att misstänka att det finns mer bakom orden är det sätt på vilket orden i en metafor används, inte uttrycket i sig. Vad en metafor sedan gör är enligt Davidson att påtala likhet. Accepterar man det som metaforens gärning och därtill synen på metaforen som tillhörande användandets område finns möjligen inte längre behovet av att tala om kognitivt innehåll eller bildlig mening.

3. Den falska metaforen

Enligt en davidsonsk teori för metaforer skiljer sig inte metaforen från övriga språket vad gäller mening eller innehåll utan endast med avseende på användandet. Ur detta följer att en metafor liksom vilket annat uttryck som helst måste kunna föra fram ett budskap på ett funktionellt sätt. Metaforen är till sin natur i regel falsk och inte sann, givet att man menar att en metafor har en bokstavlig mening, det vill säga att den menar vad den säger. Detta är problematiskt för den bokstavliga teorin eftersom det tycks leda till att hela språket är fullt av oavsiktliga osanningar. Jag skall gå in ytterligare på detta senare.

Det finns undantag i form av sanna metaforer, såsom John Donnes ”No man is an island” (eftersom det inte finns någonting som på samma gång är en människa och en ö), men sådana metaforer verkar vara både sällsynta och slumpmässigt sanna²⁰. Med andra ord så far man ofta med osanning då man använder sig av en metafor, utan att vara ute efter att lura eller bedra, det är snarare underförstått att man med sin osanning försöker föra fram en poäng. Det faktum att metaforer de facto klagör poänger sin falskhet till trots skulle möjligen kunna indikera att de skiljer sig från det övriga språket, som har sina sanningsbärande egenskaper att tacka för sin användbarhet. Huruvida denna särart enbart är ytlig eller ej låter jag vara osagt, för vad som är mer intressant är att en bokstavlig metaforsyn även medför konsekvenser för det ”sanna”, vardagliga språket, och detta genom att metaforiska element är insprängda här och var även i det språk vi upplever som icke-metaforiskt.

Om man anser att metaforer endast har en bokstavlig mening så tvingas man ganska snart att erkänna att detta medför att de allra flesta metaforiska uttalanden är falska. Till metaforens försvar kan här sägas att dess trumf ligger i användandet snarare än hos de individuella orden, men det går inte förneka att den bokstavliga teorin omöjliggör att de

²⁰ Lycan 2000, s 212

flesta metaforer kan betraktas som sanna påståenden. Varför är då detta problematiskt? Sanningsproblematiken utgör inget större hinder för metaforen själv, då dess värde för språket i mångt och mycket har med det praktiska användandet att göra. Desto mer problematiskt blir det för det vardagliga språket, som är späckat med metaforiska inslag, ofta i form av döda och slumrande metaforer, men även av fragment av levande metaforer, som på ett icke-rutinmässigt sätt kan vävas in i ett högst alldagligt sammanhang i och med att språket är så flexibelt som det är. Detta tycks medföra²¹ att det vardagliga språket skulle vara fullt av osanningar – och hur förklarar vi då, givet att vi håller fast vid den bokstavliga teorin, att språket i stort är så funktionellt som det faktiskt är? Trots allt tycks skillnaden mellan metafor och alldagligt uttalande vara att metaforen vill mana fram en effekt medan det alldagliga uttalandet mer handlar om ett framställande av information. Med andra ord, vardagliga uttalanden med metaforiska element är inte menade som osanna yttranden²². Vi står således inför en stundom svårsmält konsekvens av en bokstavlig teori för metaforer. Det kan gälla de mest vardagliga uttalanden, såsom ”Idag står regnet som spön i backen”. Regn kan knappast stå, men innebörden (att det ösregnar) är inte desto mindre sann.

Davidson betonar att en metafor är intressant tack vare det den gör och inte på grund av vad den betyder. Frågan är om det egentligen gör någon större skillnad för metaforen huruvida det viktiga är metaforens utseende och innehåll eller dess applicering. Av en eller annan anledning så formuleras och används en falsk, kanske till och med rent nonsens-artad sats, för att uttrycka något som enligt Davidson är alldeles bokstavligt. Det verkar åtminstone tänkbart att det bakom metaforen vilar en avsikt att göra mer än att enbart förmedla en verbal smäll i huvudet. Om smällen i huvudet, som vi kan anta vara den effekt som metaforen har på en åhörare, har sin uppenbara falskhet eller absurditet (”All the world’s a stage”) att tacka för sin funktion i språket – är det då inte lite lustigt att påstå att just *bokstavlighet* skulle vara en essentiell egenskap hos metaforen?

Den stora skillnaden mellan Davidsons syn på metaforen och hans föregångare och kritikers ligger inte i hur man uppfattar enskilda ords mening, utan hur kontext och sammansättning kan ge en viss samling ord ett visst semantiskt innehåll. Enligt Davidson sker inte detta överhuvudtaget, medan andra tycks mena att en metafors mening är mer än summan av de ingående ordens. Problemet för Davidsons kritiker är att motivera varför en sådan meningsförstärkning skulle ske just när det gäller metaforer, då så inte är

²¹ Lycan 2000, s 212

²² Inte heller metaforer är i regel menade som osanna yttranden, snarare är det i de flesta fall oväsentligt huruvida en metafor är sann eller falsk.

fallet i övriga delar av språket. Problemet för Davidson å andra sidan, är hur det kommer sig att metaforen har den struktur den har, om innebörden ändå är den bokstavliga.

4. Likhetsproblemet

En davidsonsk teori för metaforer vilar på antagandet att en metafors viktigaste funktion i språket är att peka ut en likhet mellan en eller flera entiteter. Detta är problematiskt eftersom de allra flesta ting i någon mån är mer eller mindre lika en rad andra ting. Därtill finns det uttryck i vårt språk som betecknar ett ting som har en rad olika egenskaper, som kan vara vitt skilda och till synes inkompatibla. Å ena sidan kan vi tala om den visa och förnuftiga människan, å andra sidan kan vi tala om människan som ”jordens farligaste djur”. I mina exempel framöver kommer jag att försöka illustrera denna problematik. Först ett par ord om metaforen som fenomen, där jag vill föra fram frågan huruvida en davidsonsk modell räcker till för att förklara metaforen. Därpå kommer jag att argumentera för att likhets- och bokstavlighetskriteriet är aningen svagt – en metafor verkar onekligen vara lite mer än enbart ett vis att på ett bokstavligt sätt uttrycka att a påminner om b.

Hur identifierar vi en metafor? Inte sällan kan vi peka ut en samling ord och säga ”där har vi en metafor” på basis av att just denna samling ord tycks vilja säga oss lite mer än vad den egentligen gör. På ett liknande sätt som vi identifierar ironi som just ironi tycks det finnas för uttalare och uttolkare gemensamma spelregler för att bruka metaforer. Metaforer är dock mer komplexa än ironiska uttalanden²³, då ironi sällan är absurd i sitt innehåll, snarare i sitt sammanhang, medan metaforer ofta står ut som exotiska fåglar i språket. Hur vet vi då att det rör sig om en metafor, varför avfärdar vi inte en formulering såsom ”Kvinnan föder gränsle över en grav”²⁴ såsom ren rappakalja? På ett eller annat sätt upptäcker vi en metafor och gör den användbar i sitt sammanhang, det något oexplicita innehållet till trots. Samuel Beckett skriver att kvinnan föder gränsle över en grav. Vad texten säger oss är att livet är kort och att alla dör. Orden i sig säger att kvinnan föder gränsle över en grav, varken mer eller mindre. Donald Davidson menar att

²³ Searle menar att ironi är lättare att identifiera och förstå än en metafor då det i fall av ironi är uppenbart att det som sägs antingen är sant, vilket i sammanhanget i regel är osannolikt, eller så är det tydligt att det som uttalas är falskt. Exempel: ”Så vackert väder ni har här på Gotland!”, när det ösregnar.

²⁴ Samuel Beckett, *I väntan på Godot*, s 109, Bokförlaget Aldus/Bonniers 1971

en metafor gör oss uppmärksamma på en oväntad likhet, och bringar oss insikt genom en bokstavlig utsaga. Men inte föder kvinnor gränsle över gravar. Skulle en kvinna göra det skulle onekligen ett kort liv illustreras, men är det vad Beckett vill ha sagt – att ett barn som föds över en grav får ett kort liv eller att *alla* som föds inträder i en kort existens? Möjligen utgör Becketts målande beskrivning den smäll i huvudet som Davidson talar om. Måhända är det tal om det särskilda kognitiva innehåll som brukar kallas ”metaforisk mening”. Metaforisk mening är och förblir ett slagkraftigt sätt att förklara det glapp mellan vad en metafor bokstavligen säger (Ex: kvinnan föder gränsle över en grav) och vad vi faktiskt hämtar ur den (Ex: livet är förgängligt).

Jag ämnar nu ta upp ett annat exempel som jag menar i ännu högre grad än det ovan nämnda vållar problem för Davidsons teori. Davidson konstaterar att de allra flesta metaforer är falska, och så tycks det onekligen vara. Han tar upp exemplet ”herr S är ett svin”, och menar att denna sats är en metafor just då den är falsk; hade den varit sann hade vi inte haft att göra med en man som uppvisar grisaktiga drag utan med en gris vid namn herr S, alltså ingen metafor utan en tämligen alldaglig, sann utsaga. Att säga att herr S. är ett svin om han påminner oss om just ett svin, och om även andra människor skulle kunna se likheten, utgör en rätt så lyckad metafor, och den passerar galant genom Davidsons teori – det enda den gör är att peka först på herr S. och sen på ett godtyckligt svin och uppmana oss att ”se likheten!”. Alla metaforer är dessvärre inte lika enkla, och det är här den bokstavliga teorin får problem.

Metaforen ”Ditt sköte är en rundad skål – må vinet aldrig fattas däri”²⁵ ur Höga visan har två vanligt förekommande tolkningar. I den ena är den rundade skålen kvinnans livmoder och vinet menstruationen, och i den andra är den rundade skålen ett vinglas och vinet just en festens och glädjens rusdryck. Inledningsvis kommer jag att koncentrera mig på den första av dessa två föreliggande tolkningsmöjligheter. Jag vill påstå att Davidsons teori endast klarar av att hantera denna metafors första led, den om den runda skålen, men går bet på grund av det efterföljande ledet. Möjligen kan man tycka att det finns en likhet mellan en rundad skål och en kvinnas sköte, men man måste beakta vad hela satsen faktiskt uttrycker – en önskan om att det skall finnas vin i denna skål.

Davidsons gris-metafor är framgångsrik på grund av att alla förstår att givet att detta är en metafor så är inte herr S. en gris alls utan en mindre tilltalande man. Metaforen är

²⁵ Höga visan 7:2

tvivelsutan falsk. Det är inte lika uppenbart i det senare fallet – en livmoder kan nog ses som en rundad skål, men knappast den typ som håller vin. Uttalaren av metaforen uttrycker en önskan om att skålen (kvinnans livmoder) alltid skall vara fylld av vin. Det kan han knappast önska på något bokstavligt sätt. Tolkad bokstavligt måste denna metafor tas med en nypa salt, och denna ”nypa salt” vill jag mena utgörs av en delvis bildlig tolkning av metaforen.

Här har vi alltså en halv metafor som än sann såtillvida att den kan skrivas om till en liknelse (”Ditt sköte är som en rundad skål”) men falsk i sitt ordagranna påstående. Den andra halvan av metaforen är tveksam då en önskan uttrycks som en sanning men som i sin bokstavliga form är smått grotesk. Låt oss leka med tanken att metaforen betyder vad den säger. Då tjänar den inte sitt syfte, då är den endast absurt i sitt sammanhang - kärlekslyrik. Många kopplingar skall alltså göras innan det faller på plats vad författaren vill ha sagt, och detta kan i mitt tycke inte en bokstavlig metafor teori förklara på ett fullt tillfredsställande sätt. ”Vin är menstruationsblod” hade i stil med ”Herr S. är en gris” varit en sådan enkel ”smäll i huvudet”-metafor som inte bringar Davidson några problem, men det kräver en omskrivning av den föreliggande metaforen som författaren till den antagligen inte avsett. Trots allt skriver vi inte om det vi hör innan vi tolkar det, utan vi tolkar de ord i den följd vi hör dem. Häri ligger metaforens kraft, inte i ett reducerande till enklast möjliga förklädda liknelse.

Kärnan här är det utpekande av likhet som Davidson hävdar är metaforens verksamhet. Den likhet som herr S. delar med ett svin (nu förutsätter jag att det är djuret och inte skällsordet som åsyftas²⁶) kan tänkas vara lukt, utseende, läte eller liknande. Å andra sidan är grisar inte sällan gladlynta, sällskapliga djur, som till och med kan användas som ledsagare åt blinda (jodå, det finns blindgrisar för hundrädda eller allergiker). Allt detta är lika sant som att grisar även kan lukta illa, vara fula och utstöta vissa läten. Dock är det antagligen inte den likhet som uttalaren av ”herr S. är en gris” är ute efter – ”Herr S. är en gladlynt ledsagare åt fru Carlsson”. På ett liknande sätt kan vi konstatera att likheten mellan (rött) vin och menstruationsblod i stort sett begränsar sig till färgen. På intet sätt är blod en av många ansedd välsmakande alkoholhaltig dryck. Lika lite som vin är en av kvinnan utsöndrad kroppsvätska vid utebliven befruktning. Frågan är om färgen röd allena berättigar Davidsons slutsats om likheten mellan två ting som uttrycket i en metafor.

²⁶ Det senare får nog anses vara en ”död” metafor

I "Metaphor and Meaning" tar William Grey upp problematiken kring det faktum att metaforer i regel är falska men på samma gång tycks göra vissa sanna anspråk. Han menar att uttryck²⁷ har två nivåer, en ytlig och en djup. På den ytliga nivån är den typiska metaforen uppenbart falsk. Metaforisk användning å andra sidan plockar fram den underliggande nivån och belyser denna. Grey menar att metaforiskt bruk av en sats aktiverar en sekundär *innebörd*²⁸, vilket frambringar en ny, latent mening åt orden. Denna latent mening vill jag mena kan utgöra den bildliga dimension hos metaforer som man kan behöva återöppna för att få bukt med mer obekväma metaforer, såsom Becketts gravmetafor och den jag har behandlat ovan, där den bokstavliga teorin inte riktigt räcker till. En möjlighet är således att tänka sig Greys sekundära innebörd som länken mellan metaforens ordagranna mening och vad vi läser ut av metaforen som en helhet.

5. Döda metaforer

Så kallade "döda metaforer" har ofta av kritiker såsom Marga Reimer²⁹ ansetts vara särskilt problematiska för teorier som liksom den davidsonska betraktar metaforer som bokstavliga. Onekligen kan den döda metaforen tänkas utgöra ett problem för den bokstavliga teorin, men, vill jag påstå, även för dess motsats, en teori som erkänner metaforisk mening. Jag ämnar gå in på denna problematik efter det att jag klargjort vad en död metafor egentligen är, eller påstås vara, då man även kan bestrida huruvida metaforer "dör" överhuvudtaget.

Då man talar om döda metaforer avses i regel en metafor som införlivats i språket så till den grad att det inte längre krävs något särskilt utförligt tolkningsarbete för att få grepp om den. Detta faktum gör att döda metaforer ofta är dolda för oss, då vi inte gör kopplingen till en metafor om vi ställs inför ett uttryck som vi omedelbart förstår, men som har en bokstavlig mening vi inte automatiskt reflekterar över. Ett exempel: Uttrycket "dumburk" har kommit att betyda "tv-apparat", och idag är det knappast någon som hör ordet dumburk utan att associera till en tv. Från början fungerade dock uttrycket som en metafor, för en *dum* eller *fördummande* burk. Då uttrycket var nytt krävdes tolkningsarbete för att göra kopplingen mellan en fördummande eller dum burk

²⁷ engelskans *expressions*

²⁸ engelskans *sense*

²⁹ 2001, s 142

och en tv-apparat, men det krävs inte längre, trots att ”dumburk” på basis av endast ordens betydelse knappast klargör att det tvivelsutan rör sig om en tv-apparat. Hade någon idag sagt ”Jag ska hem och titta på dumlådan”, hade det å andra sidan varit tal om en levande metafor (om än en ganska tafflig sådan), då uttrycket inte är befäst i språket.

Döda metaforer är med andra ord talesätt med en fix mening, men vad kommer denna nya fixa mening ifrån, som inte fanns där då metaforen levde? Lycan³⁰ menar att en metafor i och med sin död får en ny ordboksmening som ersätter den tidigare meningen, vare sig man ansåg den vara bokstavlig eller metaforisk. Marga Reimer³¹ formulerar en tes som går ut på att den döda metaforen får ett nytt kognitivt innehåll (”metaforisk” mening) och en ny bokstavlig mening då den dör, men att den nya bokstavliga meningen, alltså den gängse meningen som Lycan talar om, är en produkt av det bildliga innehållet den hade som levande. Detta är föga kontroversiellt om man inte som Davidson eller en förespråkare av en liknande teori förutsätter att en metafor inte har denna typ av bildliga innehåll från första början.

5.1 Slumrande metaforer

William Grey³² postulerar existensen av slumrande metaforer vid sidan av levande och döda, och kanske utgör dessa den felande länken som kan tänkas förklara varför och hur en metafor dör. Grey menar att slumrande metaforer är döende såtillvida att de är på väg att integreras i språket, men att de ändå ställer vissa krav på uttalare och uttolkare som gör att vi ännu kan identifiera dem som metaforer, om än med en aning detektivarbete. En slumrande metafor är enligt Grey en metafor som utsatts för överanvändning, och där den vanligaste alternativa användningen av ett uttryck har blivit så pass befäst att de flesta greppar dess poäng. Ett exempel är de talrika baseball-metaforerna i engelskan, ”first base”, ”second base”, ”homerun” etcetera. Ett svenskt exempel på en idrottsrelaterad slumrande metafor är ”planhalva”, som ordagrant och ursprungligen syftar på ena halvan av en bollspelsplan av någon typ, men som även används metaforiskt för att beskriva en infallsvinkel eller ståndpunkt: ”Från min planhalva tycks situationen på kontoret ohållbar”. Att det från början rörde sig om en ganska alldaglig metafor är självklart, då uttrycket pekar ut en subtil men ändå motiverad likhet mellan en position i

³⁰ *Philosophy of Language – a contemporary introduction*, Routledge, 2000

³¹ 2001

³² 2000

en viss situation och motsvarande på en bestämd halva av en spelplan. Att metaforen är slumrande eller på utdöende finner vi om vi skall följa Greys resonemang i och med att den inte längre kräver så mycket tolkningsarbete, och att den har en given kontext som inte har med bollspel att göra.

Greys teori om slumrande metaforer verkar ge oss ett hum om hur metaforen går från levande till död, men kan vi vara säkra på att så verkligen sker? Det är inte särdeles konstigt att någon som omfattar en teori för metaforisk mening vill erkänna döda metaforer för att förklara varför den överliggande metaforiska meningen ibland tycks försvinna och lämna ett fast uttryck bakom sig – desto underligare är det att en förespråkare av en davidsonsk metaforteori erkänner dem. Om man för det första ser metaforer som bokstavliga uttryck, och för det andra ser språket i stort som plastiskt, då vore det väl inget konstigt att tänka sig att ord och uttryck byter bokstavlig mening allteftersom språket och i synnerhet språk*bruket* förändras?

För någon som tänker sig att metaforer har en överliggande mening kan det vara lägligt att ta livet av metaforen om den inte beter sig som man önskar, det vill säga om den börjar bete sig som språket i allmänhet. Studerar man det allmänna språket lite noggrannare finner man dock att det allra mesta har sprungit ur metaforiska frön, såtillvida att språket är uppbyggt med insprängda metaforiska element som vi har lärt oss att handskas med och blivit blinda inför. Kan man då inte tänka sig att detta är det sätt på vilket språket utvecklas och förnyas, att metaforiskhet endast är ett stadium i en språklig entitets utveckling och befastande i det allmänna språket? På så vis är det inte tal om att en metafor ”dör” på grund av att någon använt den för mycket – den skendör endast eftersom den funnit ”rätt” användningsområde, på ett liknande vis som låneord från andra språk sakta men säkert hittar in i det nya språket, kanske inte till samma plats som den tidigare haft i ett annat språk, men där den fyller en funktion. Ett exempel på detta är engelskans ”mobbing”, som gått från att betyda ett våldsamt fysiskt anfall i grupp till verbala och/eller fysiska trakasserier då ordet upptagits i det svenska språket.

5.2 Problemet för den bokstavliga teorin

Då en metafor dör anses den få en helt ny mening som en helhet; den blir med andra ord ett fast uttryck. Denna nya mening blir ordboksmässig på så vis att det inte krävs något tolkningsarbete för att finna den, i och med att den nya betydelsen blivit allmänt

vedertagen i språket, så som till exempel har skett med uttrycket ”stolsrygg”. Detta gör även att meningen hos uttrycket som återstår då metaforen dött kan avvika en aning från den ”ursprungliga” bokstavliga meningen, nämligen den hos de individuella orden. Ett exempel: Vid trafikstockning skyller man ofta på så kallade ”flaskhalsar”, det vill säga för trånga väg- eller järnvägs korsningar/knutpunkter. Man talar exempelvis om ”flaskhalsen vid Lunds central”. ”Flaskhals” är en död metafor såtillvida att den betyder ”trång vägskorsning” vid sidan av ”halsen på en flaska”, och människor i allmänhet är medvetna om detta och känner igen uttrycket, i synnerhet om det används i en kontext där den ”döda metaforen” och dess nya mening smälter in, till den grad att det mycket väl kan vara glömt att det tidigare har rört sig om en metafor.

Döda metaforer såsom den ovan har traditionellt ansetts utgöra ett hot mot en bokstavlig teori för metaforer, och detta har kommit till uttryck genom kritik mot främst Davidsons teori av bland andra Reimer och Lycan. Lycan hävdar att den döda metaforens nya mening är lika verklig som den levande metaforens, också om man bara talar om strikt ”bokstavliga” betydelser, vilket Lycan illustrerar genom att citera Morans uttryck ”ordboksmening”, som är applicerbart på såväl individuella ord som på hela uttryck. Det intressanta är att det i första fallet handlar om mening hos de enskilda orden i metaforen (om vi ska följa låt säga Davidsons linje), vilket är föga kontroversiellt, men i det andra fallet om en så kallad ordboksmening för *hela* uttrycket. Mig veterligen har ingen förespråkare av en bokstavlig metafor-teori förnekat existensen av en form av mening, om än bokstavlig, hos den döda metaforen som *helhet*. Detta är enligt Lycan svårt att förklara, och i allra högsta grad underligt, om den levande metaforen som en helhet tidigare inte tillskrivits någon mening överhuvudtaget. Reimer är inne på samma linje när hon talar om den döda metaforens nya kognitiva innehåll, vilket hon menar mycket väl kan ha varit aktivt även när metaforen levde³³. Har man svårt att smälta denna tanke bör man beakta att alternativet är minst lika svårsmält, nämligen att en ny ordboksmening från ingenstans fäster sig vid metaforen då den dör, utan att tidigare haft någon verkan överhuvudtaget på metaforen ifråga.

Ursprunglig bokstavlig mening → Ny bokstavlig mening

³³ Reimer 2001, s 153

Marga Reimer lägger i sin uppsats "Davidson on Metaphor"³⁴ fram en möjlig förklaring till problemet med den döda metaforens nya mening, som också utgör en form av kritik mot en davidsonsk syn på metaforer. Reimer menar att det inte går att förklara den döda metaforens färska kognitiva innehåll och mening på annat sätt än att det på något vis funnits i bakgrunden hos den levande metaforen. Hennes förslag går ut på att den döda metaforens nya mening är den levande metaforens "dolda" mening, den typ av metafor-specifika kognitiva innehåll som är så obekvämt för den bokstavliga teorin. Reimer tänker sig en struktur som den nedan:

Metaforisk mening → *Ny bokstavlig mening*
Bokstavlig mening

Reimers diskussion om den döda metaforens konsekvenser för den bokstavliga teorin såsom formulerad av Davidson väcker frågor kring hur pass troligt det är att en metafor då den "dör" får en helt ny mening som på intet sätt är länkad till någon aspekt av dess tidigare existens. Något har ju utan tvekan lett till att en tolkning av en metafor vuxit sig så stark att den blivit till en gällande förklaring av uttryckets betydelse, såsom vi sett i exemplet med flaskhalsar. Ett sätt att förklara det, om än bristfälligt, är att den levande metaforen har en metaforisk mening som är så pass stark att ivrigt tolkande av metaforen ifråga leder till ett avhöljande av den dolda metaforiska meningen, med andra ord ett sorts metafor-dråp. Det som i den flitiga användningen av metaforen vaskats fram blir således det nya uttryckets fasta mening. Om man å andra sidan hävdar att metaforer inte dör, utan endast går in i en annan språklig kategori av användande, är ovanstående argument inte särdeles starkt. Tänker man sig metaforutveckling inte i termer av död och levande utan i allmänspråklig plasticitet, så försvinner huvuddelen av problemet för en bokstavlig metaforteori. Det återstår ännu i viss mån att förklara hur bokstavliga meningar uppkommer och utvecklas, men man slipper å andra sidan den möjliga hägrande metaforiska meningen som tycks skymta fram om man talar om metaforer som döda respektive levande. Väljer man detta synsätt blir det dessutom möjligt att förklara språkets utseende i stort, och det faktum att de flesta ord har en delvis metaforisk bakgrund från vilken det sedan skett en successiv utveckling.

³⁴ 2001

5.3 Problemet för meningsteorin

För att undvika problemet med döda metaforer måste förespråkaren av en bokstavlig teori för metaforer förklara hur en bokstavlig mening kan ersätta en annan, och hur det kommer sig att vissa uttryck som en helhet tycks ha en bokstavlig mening vid sidan av ordens individuella meningar. Den klassiska metaforen ”Ingen man är en ö” säger om man skall se till ordens betydelse ingenting annat än att det inte finns någonting som är en man som på samma gång är en ö. Detta till trots tänker vi oss gärna att metaforen säger mera än så, att ingen man är ensam såsom en ö är ensam i havet och så vidare. Här hamnar man lätt i ett gränsland på väg mot ett erkännande av någon form av övergång av kognitivt innehåll mellan så kallat levande och död metafor. Även en teori som rymmer metaforisk mening av det slag som jag tidigare tagit upp får problem med den döda metaforen, och belyser man detta problem framträder en intressant kontrast till den bokstavliga teorins problematik.

Enligt min tolkning tänker sig en försvarare av en meningsteori för metaforer att det i botten hos både levande och döda metaforer finns den bokstavliga meningen, som är ofrånkomlig hur mycket alternativ kognitiv signifikans man än vill tillskriva den levande metaforen. Lika ofrånkomlig är ordboksmeningen hos den döda metaforen, eftersom denna utgör uttryckets kärna efter det att metaforen dött. En död metafor, till skillnad från den levande och även den slumrande metaforen, har ju inte det metaforiska innehåll som den levande en gång hade, och följaktligen inte heller något bildlig mening. Omfattar man en teori av den typ som jag lite slarvigt här benämner en ”meningsteori för metaforer”, så tänker man sig att den metaforiska eller bildliga meningen utgör ett övre lager hos den levande metaforen, alltså den mening som kan fås att framträda genom aktivt tolkningsarbete. Strukturen kan tänkas se ut såhär:

Metaforisk mening

Bokstavlig mening

Levande metafor

Bokstavlig mening

Död metafor

Problemet för meningsteorin består för det första i att förklara vad som händer med den metaforiska meningen när metaforen dör. Detta eftersom den bokstavliga meningen hos den döda metaforen inte alltid motsvarar det bildliga innehåll som hägrat över den levande metaforen. Hos den döda metaforen är det ju bara en tolkning som stelnar till en ny definition, medan det hos den levande metaforen funnits flera möjliga alternativ. Låt oss leka med tanken att metaforen "Han är en gris" har dött eller åtminstone är i sina dödsryckningar, vilket inte är helt omöjligt. Kallar man en man för gris idag så implicerar detta att han är en mansgris, och "gris" får alltså snarare stå för otrevliga "manliga" egenskaper än otrevliga "grisaktiga" egenskaper. Detta gäller för den döda eller möjligen slumrande metaforen. Den levande metaforen å andra sidan gjorde inga anspråk på att angripa måltavlans kön, snarare att understryka att personen ifråga luktar illa, grymtar, är glupsk eller vad det nu må vara, vilket är lika applicerbart på en kvinna som på en man. Det tycks med andra ord vara lite för enkelt att påstå att den metaforiska meningen hos den levande metaforen stelnar och blir den döda metaforens bokstavliga mening.

Än svårare är det för meningsteorin för metaforer att förklara huruvida den metaforiska meningen överhuvudtaget har ett existensberättigande. Har man slagit fast att metaforer de facto dör så kan man häri faktiskt skönja ett försvar för den bokstavliga teorin, i och med att det enda som verkar vara gemensamt för döda såväl som levande metaforer är den bokstavliga meningen. Vi kan alltså tänka oss en situation där vi plockar bort den bildliga meningen helt och bara har att göra med bokstavliga meningar och utvecklingen hos dessa. Vi behöver med andra ord inte den metaforiska meningen för att förklara övergången från levande till död metafor.

Faktum är att en davidsonsk metaforsteori, kritiken mot den till trots, ganska väl tacklar problemet med döda metaforer. Intuitivt verkar det plausibelt att metaforen som levande liksom död endast har en eller annan, kanske till och med flera, bokstavliga meningar, och att den metaforiska meningen vi tycker oss skönja hos den levande metaforen i verkligheten endast är en produkt av vårt (över)tolkningsarbete.

6. Sammanfattning och slutkommentarer

Vi har nu sett hur en bokstavlig metaforsteori kan stöta på men även hantera olika problem som rör metaforens natur och dess status i språket. En fråga jag hade då jag inledde min fördjupning i Donald Davidsons teori var om inte en bokstavlig teori för

metaforer såsom formulerad av Davidson lämnar metaforen tandlös? En bokstavlig teori för metaforer erkänner som sagt inte någon utanpåliggande mening som aktiveras då orden ifråga används metaforiskt. En sådan mening förutsätts annars lätt då vi i vardagliga termer talar i och om metaforer. I regel förväntar vi oss något särskilt då vi identifierar en metafor. Drar man den bokstavliga metaforteorin till sin absoluta spets finns ingenting att vänta på i en metafor, utöver det ordagranna innehållet och den effekt som själva användandet framkallar. Ett problem för Davidson, eller någon annan förespråkare av en sådan teori, är att motivera metaforens plats i språket givet att den inte har en ”extra” mening.

Vad gäller metaforen och dess tolkning är Davidson inkonsekvent, då han å ena sidan hävdar att metaforarbete är som drömydning utan givna regler, och å andra sidan förespråkar en bokstavlig tolkning av metaforer. Om vi med bokstavlig mening menar gängse betydelse, den typ av mening som man kan förvänta sig att finna i en ordbok, så säger Davidson emot sig själv om han menar att metaforarbete inte styrs av regler. Användande av en metafor, liksom tolkandet av den, skulle enligt en förespråkare av den bokstavliga teorin förutsätta tillgång till åtminstone de regler som ger oss ”bokstavlighet”. I regel har dessutom de allra flesta ord en rad olika giltiga meningar, vilket vi såg exempel på då jag tog upp likhetsproblematiken, och därtill oändligt många kombinationer. Håller man fast vid den bokstavliga metaforteorin måste man öppna upp så pass att man tillåter åtminstone ett par olika bokstavliga tolkningar, men frågan uppkommer då var man skall sätta gränsen – när blir en betydelse allmängiltig? Krävs det en eller fem tusen människor för att bekräfta ett ords innebörd? Låter man det vara upp till uttalare och uttolkare hamnar man i drömydningens territorium³⁵, och det är en bra bit från bokstavlighetens domäner.

Den bokstavliga teorin för metaforer såsom formulerad av Davidson förutsätter att det inte finns någon absolut väg på vilken man tvivelsutan kan finna den riktiga tolkningen av en metafor. Den andra premissen på vilken Davidsons tes vilar är att orden i en metafor endast kan och skall tolkas ordagrant. Detta är problematiskt. Ett exempel: Lisa har hela sitt liv ända sen ett missförstånd i barndomen kallat rosor för tistlar. Hennes omgivning är medveten om detta och förstår vad hon säger men rättar henne inte. Lisa formulerar en dag en utsaga om en person som ”en ljuv tistel”, men vad som åsyftas är naturligtvis ”en ljuv ros”. Vilken av tistelns två ”bokstavliga” innebörder är så den gällande – Lisas och hennes bekantas (som känner till hennes hopblandning),

³⁵ Davidson, s 192

eller den gängse, som ger metaforen ifråga en helt annan klang? I förlängningen verkar det som om vi i vårt metaforarbete skulle kunna tillskriva ord en för oss bokstavlig mening, som dock ligger långt ifrån den mening som figurerar i det ordinära språket, och att vårt bruk skulle kunna befästa den och dess tolkning.

Davidson vill få det till att metaforens styrka ligger i att den gör läsaren eller åhöraren uppmärksam på likheter som inte är alldeles uppenbara. Detta må vara sant, men kan man inte skönja, möjligen även hos Davidson, ytterligare en dimension, nämligen den (i brist på bättre uttryck) bildliga slagkraften, som gör att det både hos författare/talare och läsare/åhörare krävs ett tanke- och tolkningsarbete som sällan frammanas av det ordinära språket. För vad är det egentligen metaforarbete går ut på, är det endast ett liknande av ett ting vid ett annat, eller är det kanske en uppmaning till åhöraren eller läsaren att tänka till lite extra, att se någonting som inte bara är långt ifrån uppenbart, men som kanske är svärfångat av det vanliga språket? Det tycks som om metaforer överstimulerar vårt interpreterande av ord, och att vi medvetet utnyttjar detta faktum.

Inte sällan vill vi ju vara något dunkla då vi använder metaforer, som till sin karaktär är vaga³⁶, på ett sådant vis att det inte är helt uppenbart vad vi vill säga, och detta kan mycket väl tyckas vara oförenligt med en davidsonsk teori. Om vi genom att uttala en viss metafor uppmärksammar låt oss säga entitet x likhet med entitet q, varför besvära sig med att ta till en metafor, om man inget annat vill med sitt uttalande än att göra en alldaglig liknelse? Nog skulle det vara mycket väsen för ingenting, om det vore så enkelt.

Davidson menar att det endast är en gradskillnad mellan metaforarbete och annat språkligt arbete, och pekar på oregelbundenhet och plasticitet hos det ordinära språket då han konstaterar att metaforen är en del av det. Att vi upplever formulerande och bruk av metaforer som något alldeles särskilt kreativt är endast en illusion, då i själva verket allt språkbruk ställer krav på innovationsförmågan hos både upphovsman och tolkare. Davidson konstaterar i inledningen till sin uppsats att kommunikation, alla sorters kommunikation, förutsätter ett visst mått av fyndighet i både uttryck och uttolkning. Metaforen, och häri består gradskillnaden, skulle enligt Davidson endast vara något mindre rutinmässig.

Jag gav mig i kast med skrivandet av denna uppsats med en bild av den bokstavliga metaforteorin som varandes paradoxal. Teorins starka sidor, såsom den språkliga ”rättvisan”; att teorin möjliggör ett jämförande av olika språkliga entiteter på lika villkor

³⁶ Reimer och Camp, *Metaphor*, Handbook of Philosophy of Language, Oxford University Press (utkast), s 3

och, med viss modifikation av existerande teorier – en plausibel förklaring av språklig utveckling, faller märkligt nära dess mindre bärkraftiga sidor. En davidsonsk metafor teori är attraktiv då den ger rättvisa åt en grundläggande intension vid metaforarbete – att peka på någon sorts likhet. Så långt allt gott, tills man börjar fundera över det som går förlorat i och med en reducering av metaforen till enbart användning och bokstavlighet. Dessutom uppkommer problem då man börjar fundera över grundläggande begrepp såsom just bokstavlighet, är det något som befästs i och med en allmän konsensus eller krävs endast idogt användande i en avgränsad del av verkligheten? Vidare tycks det vara en smula lustigt att bygga en teori på två så till synes vitt skilda antaganden som att 1) det inte finns regler för metaforarbete, och 2) metaforen följer diffusa språkliga regler om ”gängse innebörd”, men bildlig plasticitet erkänns inte. Davidson själv lägger så mycket energi på att förklara vad en metafor *inte* är att man börjar undra om han inte ser metaforarbete som en komplicerad uteslutningsmetod där en metafor endast är en metafor om den inte kan bevisas vara någonting annat.

Den bokstavliga metafor teorin och då tänker jag främst på den i Davidsons tappning, har fått ta emot en hel del kritik och ofta för det sätt på vilket den handskas eller inte handskas med döda och slumrande metaforer. Något överraskande tycker jag mig ha funnit att den bokstavliga teorin i själva verket klarar av problematiken med döda metaforer förvånansvärt väl, då den på ett om inte bättre sätt så åtminstone likvärdigt den meningstillåtande teorin förklarar övergången mellan levande, slumrande och död metafor.

Ett större problem för den bokstavliga teorin är i mitt tycke likhetsproblemet, då man förr eller senare måste motivera varför ett ting i en metafor skall betraktas i ljuset av ett annat ting, om endast en ringa likhet föreligger. Om metaforens enda uppgift är att förmedla en oväntat likhet, ja då måste man någonstans kunna förutsätta att det också *existerar* en identifierbar likhet. Om så inte är fallet torde metaforer vara rent nonsens, och då vore det ju ytterst underligt att välja att omfatta en just bokstavlig teori för metaforer.

Som jag tidigare konstaterat så är även den falska metaforen något obekvämt för den bokstavliga metafor teorin, inte så mycket på grund av dess konsekvenser för metaforen och användandet av denna, snarare på grund av dess konsekvenser för språket i stort, som i mångt och mycket är uppbyggt kring delvis metaforiska element. Problemet tycks vila på att den davidsonska metafor teorin likställer metaforen med det övriga språket, vilket gör att metaforen kan ”smitta av sig” på det vardagliga språket, som vi har sett

exempel på – att de metaforiska inslagen hos språket gör vanliga uttalanden falska. Öppnar man upp för en bildlig dimension hos metaforen så försvinner den nödvändiga falskhet hos många metaforer som den bokstavliga teorin medför, och man slipper problemet med att metaforers ”falskhet” går ut över det vardagliga språket.

Avslutningsvis kvarstår det som något av en smaksak huruvida en bokstavlig metafor-teori är att föredra framför en meningstillåtande sådan. Dock verkar det fullt rimligt att tänka sig en metafor som åtminstone på pappret är befriad från poetiska och bildliga element. Davidson skriver i ”Metaforers mening” att metaforen tillhör användningens område. Tyvärr tror jag dock att det är just här vi blir förvirrade, för i och med att vi gör metaforen till en tolkningsfråga så hamnar vi i kollisionkurs med bokstavlighet i traditionell mening, och då kommer man förr eller senare till slutsatsen att det någonstans krävs en kompromiss. Likaså är jag övertygad om att en bokstavlig teori i davidsonsk tappning skulle tjäna på en modifierad syn på döda metaforer, där man fokuserar på språklig plasticitet och utveckling i stort snarare än den individuella metaforens livscykel.

Litteratur:

Camp, Elisabeth och Reimer, Marga: *Metaphor*, Handbook of Philosophy of Language; Oxford University Press (utkast)

Davidson, Donald (2004): *Språk, tanke och handling*; Thales

Grey, William (2000): *Metaphor and Meaning*; Minerva, vol. 4

Levinson, Jerrold (2001): *Who's Afraid of a Paraphrase*; Theoria, vol. 67

Lycan, William G. (2000): *Philosophy of Language – a contemporary introduction*; Routledge

Reimer, Marga (2001): *Davidson on Metaphor*; Midwest Studies in Philosophy, XXV